

через інші ознаки об'єктивної сторони. Місце, час, спосіб, обстановка, засоби та знаряддя вчинення злочину в тому разі, якщо зазначені як обов'язкові ознаки конкретного складу злочину, можуть обтяжувати або пом'якшувати тяжкість злочинних наслідків, що настали.

Список використаної літератури:

1. Кудрявцев В.Н. Объективная сторона преступления. – М., 1960.
2. Уголовное право Российской Федерации. Общая часть: Учеб. / Отв. ред. Б.В. Здравомыслов. – М., 1996.
3. Советское уголовное право. Общая часть / Под. ред. Г.А. Кригера, Б.А. Куринова, Ю.М. Ткачевского. – М., 1981.
4. Трайнин А.Н. Общее учение о составе преступления. – М., 1957.
5. Митрофанов І.І. Кримінальне право України. Загальна частина: Навч. посібник. – Кременчук, 2009.
6. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. – К. – Ірпінь, 2007.
7. Альбом схем по советскому уголовному праву. Особенная часть: Учеб. пособие / Под. ред. А.М. Рейтборг. – М., 1968.
8. Фріс П.Л. Кримінальне право України. Загальна частина: Навч. посіб. – К., 2004.
9. Кримінальне право України: Загальна частина: Підруч. / За ред. М.І. Бажанова, В.В. Сташиса, В.Я. Тація. – К. – Харків, 2002.
10. Уголовное право Украины. Общая и Особенная части: Учеб. / Отв. ред. Е.Л. Стрельцов. – Харьков, 2007.
11. Кримінальне право України (Загальна частина): Підруч. / За заг. ред. О.М. Бандурки. – Харків, 2011.
12. Кримінально-процесуальний кодекс України: Затв. Законом УРСР від 28.12.1960 р. // ВВР УРСР. – 1961. – № 2. – Ст. 15.
13. Коржанський М.Й. Нариси уголовного права. – К., 1999.
14. Магишевський П.С. Кримінальне право України. Загальна частина: Підруч. – К., 2001.
15. Кузнецов В.В., Савченко А.В., Штанько О.Ф. Сучасне кримінальне право України: Курс лекцій. – К., 2006.

Надійшла до редакції 17.01.2012

ШМИГЕЛЬСЬКИЙ В.В.,

(Управління СБ України у Львівській області)

УДК 343.352

**ПРЕДМЕТ ТА СПОСІБ ВЧИНЕННЯ ЗЛОЧИНІВ,
ПОВ'ЯЗАНИХ З ДАВАННЯМ АБО ОДЕРЖАННЯМ ХАБАРА,
У СУЧАСНОМУ КРИМІНАЛЬНОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ**

Визначено предмет та спосіб вчинення злочинів, пов'язаних з даванням або одержанням хабара, що має сприяти досягненню мети розкриття злочинів, пов'язаних з хабарництвом. Запропоновано авторське визначення поняття хабара у кримінальному праві та його форм.

Ключові слова: хабар, хабарництво, корупція, протидія хабарництву.

Определяются предмет и способы совершения преступлений, связанных с получением и дачей взятки, что может служить достижению цели раскрытия преступлений, связанных со взятничеством. Предлагается авторское определение категории взятки в уголовном праве и ее форм.

Ключевые слова: взятка, взятничество, коррупция, противодействие взятничеству.

The article identified the object and means of committing crimes related to obtaining and bribery, which could serve the purpose of crime detection related to bribery. Proposed author's definition of a bribe in the category of criminal law and its forms.

Keywords: graft, bribery, corruption, counteraction by bribery.

Стратегічною метою політики національної безпеки України є забезпечення державного суверенітету та територіальної цілісності, національної єдності на основі демократичного поступу суспільства і держави, посилення протидії корупції, шляхом удосконалення відповідного

законодавчого забезпечення діяльності та юридичної відповідальності державних службовців.

Поступ демократичних перетворень, реалізація європейського вибору України вимагають удосконалення системи організації здійснення влади. Вона має бути побудована на демократичних стандартах, забезпечувати відкритість та прозорість своєї діяльності. Нагальною необхідністю стають радикальні системні управлінські реформи, спрямовані на демократизацію всієї системи державної влади, у тому числі і реформування інститутів та методології діяльності сектора безпеки – правоохоронних органів – з метою забезпечення їхньої готовності до виконання завдань оборони держави, підвищення ефективності діяльності із захисту прав і свобод людини і громадянина, забезпечення національної безпеки, боротьби з корупцією та злочинністю, особливо в її організованих формах.

Протидія хабарництву є однією з найактуальніших соціальних проблем сучасності, розв'язання якої для багатьох країн є надзвичайно важливою і складною справою. На жаль, практика правозастосування доводить неефективність та недостатність сучасних правових засобів протидії хабарництву. Це зумовлено низкою економічних, політичних, правових, моральних факторів. Ефективна протидія хабарництву неможлива також без глибокого та послідовного наукового забезпечення, передусім без об'єктивного аналізу факторів, що породжують явище хабарництва та реальної оцінки здійснюваних превентивних заходів. Рівень правового забезпечення процесу боротьби з хабарництвом у нашій державі також не можна визнати належним.

Окремих питань протидії проявам хабарництва засобами оперативно-розшукової діяльності присвячували праці О.М. Бандурка, О.Ф. Долженков, І.П. Козаченко, М.В. Корнієнко, В.Л. Ортинський, М.М. Перепелиця, В.І. Янушко та ін.

Проблема протидії хабарництву була предметом окремих дисертаційних досліджень. Серед вітчизняних наукових досліджень, присвячених проблематиці боротьби з хабарництвом, необхідно назвати роботи О.О. Дудорова «Проблемні питання кримінальної відповідальності за одержання хабара» (1994 р.) [1]; В.С. Лукомського «Кримінальна відповідальність за давання хабара та посередництво в хабарництві» (1996 р.) [2]; Акрам Трад Аль-Фаїза «Відповідальність за хабарництво за кримінальним законодавством Йорданії і України (порівняльно-правове дослідження)» (2001 р.) [3]; М.І. Мельника «Кримінологічні та кримінально-правові проблеми протидії корупції» (2002 р.) [4]; Д.І. Крупко «Відповідальність за хабарництво за кримінальним правом Німеччини, Швейцарії та України (порівняльно-правове дослідження)» (2005 р.) [5].

Аналіз розвитку науково-теоретичної думки та правових засад нормативно-правового регулювання боротьби з хабарництвом доводить, що вони не забезпечують належного рівня правового регламентування суспільних відносин у цій сфері. Серед найбільш вагомих проблем, які потребують свого вирішення, постає необхідність вироблення нового підходу до розуміння змісту предмета злочинів, пов'язаних з даванням або отриманням хабара. Спробуємо оцінити існуючий стан науково-теоретичного та практичного визначення предмета хабарництва та запропонувати власні пропозиції, спрямовані на удосконалення кримінально-правових норм у цій сфері.

Предметом давання і одержання хабара в широкому розумінні є будь-яка вигода майнового характеру, у тому числі й майнові права та обов'язки. Перш за все це предмети матеріального світу, що мають майнову та споживчу вартість і, відповідно, товарно-грошову форму. Це може бути як національна грошова одиниця, так і іноземна валюта (гроші; цінності; продукти харчування; напої і т. ін.), а також різноманітні майнові вигоди (одержання за низькими, що не відповідають реальним, цінами якихось речей і цінностей) тощо.

В якості прикладів отримання хабара грошима та валютними цінностями, що є наймасовішими на даний час в Україні, можна згадати проведення комплексу оперативно-розшукових заходів УСБУ в Чернівецькій області, в результаті якого було задокументовано факт вимагання хабара в сумі 145 тис. грн. Сторожинецьким міським головою (Чернівецька обл.) Б. від громадянки Г. за надання останній в оренду цілісного майнового комплексу, що перебував на балансі міськради. 05.10.2007 р. під час одержання хабара Б. на гарячому було затримано працівниками спецпідрозділу. На місці слідчим прокуратури області порушено кримінальну справу та у взаємодії із оперативними працівниками проведено невідкладні слідчі дії. В подальшому щодо Б. обрано міру запобіжного заходу взяття під варту. У липні 2008 р. вироком суду Б. визнано винним у скоєнні злочину, передбаченого ч.3 ст.368 КК України, та призначено покарання у

виді позбавлення волі строком на 8 років.

Або інший загальновідомий приклад, коли у 2010 р. було викрито розгалужену систему хабарництва з чітким розподілом рольової участі високопосадовців Міністерства охорони навколишнього природного середовища України, які організували систематичне вимагання та одержання коштів за вирішення кадрових питань і видачу дозвільних документів. За матеріалами СБ України Генеральною прокуратурою України 31.05.2010 р. порушено кримінальну справу за ч. 3 ст. 368 КК України стосовно заступника Міністра П., який за участі радника Міністра М. вимагав 200 тис. доларів США за призначення особи на посаду керівника однієї з обласних державних екологічних інспекцій та був затриманий під час одержання хабара.

Предметом хабара також можуть виступати і різні послуги матеріального характеру. На практиці зустрічаються випадки завуальованого хабарництва (програш у карти; давання грошей у борг службовій особі на її «прохання» будь-кому з її близьких; незаконне сумісництво, що може бути організоване хабародавцем як для службової особи, так і її близьких, коли «сумісник» одержує заробітну плату, не виконуючи ніякої роботи).

У цьому зв'язку слід зазначити, що в постанові Пленуму Верховного Суду від 26 квітня 2002 р. № 5 «Про судову практику в справах про хабарництво» зазначалося: «Судам слід мати на увазі, що хабар може даватися і в завуальованій формі – під виглядом укладення законної угоди, безпідставного нарахування й виплати заробітної плати чи премій, нееквівалентної оплати послуг різного характеру (консультації, експертизи тощо). Установивши, що хабар було передано у завуальованій формі, суд повинен зазначити це у вироку і навести докази, на підставі яких він дійшов висновку, що гроші, матеріальні цінності чи послуги були передані або надані службовій особі як хабар, що це усвідомлювали і той, хто його дав, і той, хто одержав» [6].

До інтересів немайнового характеру необхідно також зараховувати і безоплатне частування в ресторані, готелі та інших місцях відпочинку, отримання інших послуг, пов'язаних з проведенням дозвілля.

Як зазначалося у вже згаданій постанові Пленуму Верховного Суду України, «давання й одержання як хабара предметів, збут і придбання яких є самостійним складом злочину (вогнепальної [крім гладкоствольної, мисливської], холодної зброї, бойових припасів або вибухових речовин, наркотичних засобів, отруйних чи сильнодіючих речовин тощо), утворює сукупність злочинів і кваліфікується за відповідною частиною ст. 369 чи 368 і тією статтею КК України, яка передбачає відповідальність за збут або придбання цих предметів» [6]. Тобто в разі, якщо хабара було дано і отримано речовинами і предметами, вилученими з цивільного обороту, за незаконні дії з якими передбачена кримінальна відповідальність (наркотичні засоби, зброя), то хабародавець несе кримінальну відповідальність за давання хабара і незаконні дії з зазначеними речовинами чи предметами, а хабароодержувач – за одержання хабара і незаконні дії з зазначеними речовинами чи предметами.

Отже, правозастосовна практика визначає предмет хабара так: матеріальні блага, послуги, пільги або інші переваги, у тому числі прийняття чи одержання предметів (послуг) шляхом їх придбання за ціною (тарифом), яка є істотно нижчою від їх фактичної (дійсної) вартості, а також одержання кредитів або позичок, придбання цінних паперів, нерухомості або іншого майна з використанням при цьому пільг чи переваг, не передбачених чинним законодавством.

Послуги, пільги і переваги, що не мають матеріального змісту (похвальна характеристика чи виступ у пресі, надання престижної роботи і ін.), не можуть визнаватися предметом хабара [6]. Одержання такого характеру послуг, пільг чи переваг може розцінюватися як інша (некорислива) зацікавленість при зловживанні владою чи службовим становищем і за наявності підстав кваліфікуються за відповідною частиною ст. 364 КК України.

Проте сьогодні постає питання про інші форми матеріального та нематеріального втілення предмета хабара, які ще вимагають свого осмислення у кримінально-правовій науці. Це, зокрема, стосується надання в якості хабара інформаційних ресурсів, анатомічних матеріалів людини (що також об'єктивно є предметами матеріального світу), або «зустрічного» прийняття одного управлінського рішення в обмін на інше (особливо на рівні правозастосовних актів у межах структури правоохоронних органів влади). Автор вважає, що все це ще повинно знайти своє відображення у майбутніх наукових дослідженнях.

Наголосимо, що з урахуванням потреб оперативно-розшукової характеристики хабарни-

цтва встановлення предмета злочину є центральною ланкою всієї правової моделі такої характеристики.

Відповідно, ми пропонуємо легальне визначення хабара з позицій кримінально-правової науки як примітку до ст. 368 КК України: *хабар – це результат незаконного збагачення, отриманий у матеріальній формі службовою особою, яка виконує обов'язки публічного характеру, за виконання чи невиконання в інтересах того, хто передає його, чи в інтересах третіх осіб будь-якої дії, пов'язаної з прийняттям управлінського рішення з використанням влади або службового становища такого службовця. Тобто хабар дається (пропонується) за вчинення певної визначеної дії, наслідки якої є результатом прийняття управлінського рішення.*

Яким же є спосіб передавання хабарів? Найбільш розповсюдженими є «пряме» та «завуальоване» хабарництво. Кримінально-правовій науці відомо, що хабарництво може мати різні форми. Хабар може мати характер систематичної винагороди за загальне заступництво, систематичне сприяння у здійсненні якої-небудь діяльності тощо. Серед способів давання можуть бути названі такі: передача за заниженими цінами державної власності підприємницьким структурам безпосередньо, без продажу через аукціони; дозвіл на створення комерційних структур з метою передачі в них коштів підприємства; укладення збиткових для держави комерційних угод про здавання в оренду будинків чи інших об'єктів; видача банківських кредитів і позичок без одержання зобов'язань щодо їх повернення; приховування наданих кредитів у зв'язку з їх нецільовим використанням; сприяння у створенні фіктивних підприємств без їх юридичного оформлення та реєстрації у відповідних органах; відмова конкурентам підприємницьких структур у реєстрації за надання одноразового хабара або за їх постійне отримання чиновниками, які підтримують конкурента (особливо широко практикується в нафтогазовій промисловості й енергомережах); давання хабара адміністративним, податковим органам за підтримку недобросовісної конкуренції з боку окремих підприємств; видача пільгових ліцензій для відкриття тієї чи іншої комерційної структури; фальсифікація матеріалів документальної ревізії, аудиторської перевірки відомостей про оподатковувані податком кошти, фальсифікація податкових декларацій [7, с. 851-852].

На даний час хабарі досить поширені у навчальних закладах. Хабарі пропонуються за вступ у престижні вузи, особливо на бюджетні відділення чи окремі факультети, у зв'язку з тим, що при цьому, на відміну від платних відділень або факультетів, не потрібно платити великі суми, давши хабара. Хабарі даються за розподіл випускників до структур, які зазвичай розташовані у великих містах і досить добре забезпечують молодих фахівців наданням квартири, високою оплатою роботи, розподілом місць для молодих спеціалістів після завершення навчання тощо.

Теоретично можна також виділити хабар-підкуп (службова особа одержує до здійснення чи нездійснення обумовлених дій або після їхнього здійснення чи нездійснення в інтересах хабародавця, але за їхньою попередньою домовленістю, і хабар-винагороду), який вручається службовій особі після здійснення чи нездійснення якої-небудь дії в інтересах хабародавця.

Оскільки закон не розмежовує ці два види хабара, на кваліфікацію це ніяк не впливає, але має братися до уваги при призначенні покарання, оскільки хабар-підкуп є більш суспільно небезпечним, ніж хабар-винагорода.

У разі, коли службова особа, приймаючи хабара, не здатна через брак своїх повноважень вчинити будь-які дії на користь хабародавця або, заздалегідь вирішивши ніяких дій, що входять до кола її повноважень, після одержання хабара не чинити, відповідальність настає за шахрайство.

Стаття 368 КК України не вказує мінімального розміру хабара. Із судової практики колишнього СРСР нам відомі вражаючі випадки, коли, наприклад, за хабар у 10 карбованців громадянин одержував 10 років позбавлення волі, а за хабар на суму 8000 карбованців – шість років, і формально це було вірним. Оскільки, як уже зазначалося, мінімальний розмір хабара в законі не визначений, подібні до згадуваних випадки можуть зустрічатися й тепер. Навряд чи таке становище можна вважати нормальним.

Свого часу, звернувши увагу на цю обставину, О.Я. Светлов порушив питання про встановлення спеціальної відповідальності за дрібне хабарництво, виділивши його в окремий склад злочину і визначивши за нього більш м'яке покарання [8, с. 204].

Сьогодні подібні дії слід було б кваліфікувати як «побори», передбачити за них не кримінальну, а адміністративну відповідальність у виді штрафу. Розмір таких поборів не повинний перевищувати трьох-п'яти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

А поки що маємо закон у такому вигляді, в якому його маємо, то ж вважаємо за можливе в окремих випадках, з урахуванням як особистості винного, так і інших обставин справи, до хабарів, що не перевищують трьох неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, застосовувати положення ч. 2 ст. 11 КК України про малозначність, маючи на увазі, що ця норма є універсальною і кримінальний закон не передбачає будь-яких обмежень щодо її застосування до будь-яких складів злочинів.

Таким чином, хабар – це результат незаконного збагачення, отриманий у матеріальній формі службовою особою, яка виконує обов'язки публічного характеру, за виконання чи невиконання в інтересах того, хто передає його, чи в інтересах третіх осіб будь-якої дії, пов'язаної з прийняттям управлінського рішення з використання влади або службового становища, такого службовця.

Тобто хабар дається (пропонується) за вчинення певної визначеної дії, наслідки якої є результатом прийняття управлінського рішення. Відповідно, ми пропонуємо закріпити зазначене легальне визначення хабара з позицій кримінально-правової науки як примітку до ст. 368 КК України.

Також необхідно зауважити, що сьогодні постає гостре питання про інші форми матеріального та нематеріального втілення предмета хабара, які ще вимагають свого осмислення у кримінально-правовій науці. Це, зокрема, стосується надання в якості хабара інформаційних ресурсів, анатомічних матеріалів людини (що також об'єктивно є предметами матеріального світу) або «зустрічного» прийняття одного управлінського рішення в обмін на інше (особливо на рівні правозастосовних актів в межах структури правоохоронних органів влади). Автор вважає, що все це ще повинно знайти своє відображення у майбутніх наукових дослідженнях.

Закон не пов'язує наявність одержання хабара з його розміром, але через малозначність та незначну суспільну небезпеку подарунки, які скоріше можна вважати виявленням уваги, не тягнуть за собою кримінального покарання, оскільки у судовій практиці такі подарунки не кваліфікуються за хабар. Навряд чи таке становище можна вважати нормальним.

Зазначене дозволяє ще раз порушити питання про встановлення спеціальної відповідальності за дрібне хабарництво, виділивши його в окремий склад правопорушення (побори) і визначивши за нього більш м'яке покарання.

При розслідуванні справ про одержання-давання хабара повинне досліджуватися питання про походження предмета хабара, який може бути одержаний хабародавцем злочинним шляхом (викрадення, контрабанда та ін.). Особливо ретельно це має робитися, якщо такими є предмети або речовини, вилучені з цивільного обігу.

Оскільки від розміру хабара залежить кваліфікація злочину, предмет хабара повинен отримати грошову оцінку в національній валюті України. Це є необхідним і у випадках, коли як хабар було передано майно, яке з тих чи інших причин не купувалося (викрадене, подароване, знайдене тощо).

При визначенні вартості предмета хабара слід виходити з мінімальних цін, за якими в даній місцевості на час вчинення злочину можна було вільно придбати річ або одержати послуги такого ж роду та якості.

Список використаної літератури

1. Дудоров О.О. Проблемні питання кримінальної відповідальності за одержання хабара: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. – К., 1994.
2. Лукомський В.С. Кримінальна відповідальність за дачу хабара та посередництво в хабарництві: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. – К., 1996.
3. Акрам Трад Аль-Фаїз Відповідальність за хабарництво за кримінальним законодавством Йорданії і України (порівняльно-правове дослідження): Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. – Одеса, 2001.
4. Мельник М.І. Кримінологічні та кримінально-правові проблеми протидії корупції: Автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08. – К., 2002.
5. Крупко Д.І. Відповідальність за хабарництво за кримінальним правом Німеччини, Швейцарії та України (порівняльно-правове дослідження): Автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08. – К., 2005.
6. Про судову практику по справах про хабарництво: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 7 жовтня 1994 р. № 12 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.rada.gov.ua/cgi-bin/laws>.
7. Криминалистика: Учебник для вузов / Под ред. Р.С. Белкина. – М., 1999.
8. Светлов А.Я. Ответственность за должностные преступления. – К., 1978.

Надійшла до редакції 07.02.2012

